

Piotr Wierzbicki

SYTUACJA PRAWNA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE LUDOWEJ

Po drugiej wojnie światowej Polska w wyniku Układu Jałtańskiego (8-11 lutego 1945 r.) znalazła się w bloku państw komunistycznych, zwanych w języku ówczesnej ideologii socjalistycznymi. Stało się to przyczyną poważnych zmian w polityce państwa wobec religii i Kościoła. W celu właściwego zrozumienia tego zagadnienia, w pierwszej kolejności należy określić, czym charakteryzował się reżym komunistyczny w relacji wobec Kościołów i innych związków wyznaniowych, a następnie opisać aplikacje tego systemu w Polsce i przedstawić reakcje Kościoła na zaistniałą sytuację i jej niewątpliwą wpływ na zmianę tej sytuacji.

1. REŻYM KOMUNISTYCZNY

Reżym komunistyczny, w literaturze zwany reżymem marksistowsko-leninowskim, ukształtował się w Związku Radzieckim w okresie dwudziestolecia międzywojennego w wyniku rewolucji październikowej. Podstawą tego reżymu jest monizm ideologiczny i polityczny. Główną treścią ideologii jest materializm marksistowsko-leninowski, a jedyną siłą kierującą państwem i społeczeństwem może być partia komunistyczna.

Reżym ten stosował metodę przemocy i terroru przy zarządzaniu społeczeństwem, natomiast wszelkie próby oporu ze strony społeczeństwa.

czeństwa były likwidowane przez użycie siły fizycznej, przez szeroko rozbudowany aparat bezpieczeństwa publicznego. Prowadziło to do ukształtowania się postaw patologicznych zarówno po stronie rządzących, jak i rządzących. Prawo w tym systemie w rzeczywistości służy interesom grupy sprawującej władzę, a pojmowane jest jako dyktat woli klasy robotniczej. Zupełnie obca jest koncepcja prawa naturalnego, jako zespołu norm nadrzędnych w stosunku do prawa stanowionego¹.

Reżym ten charakteryzował się swoistą polityką wyznaniową, która bazuje na negatywnej ocenie roli religii w życiu społecznym, jako swoistej alienacji człowieka. Religie i Kościoły były traktowane jako zjawisko przejściowe, które w miarę rozbudowy społeczeństwa komunistycznego, miały obumierać. Aparat państwowy jest po to, by pomóc w procesie umierania religii. Natomiast miejsce religii w życiu człowieka ma zająć światopogląd ateistyczny².

W płaszczyźnie prawnej dokonywało się to na podstawie zasady wolności sumienia oraz rozdziału państwa od Kościoła i szkoły od Kościoła. Chociaż zasady te zostały zapożyczone z ideologii liberalnej, to jednak władze komunistyczne nadały im własną interpretację. Polegała ona na tym, iż wolność sumienia nie jest możliwością wyboru między religią a ideologią ateistyczną, ale koniecznością odrzucenia religii w celu uwolnienia się od przesądów religijnych, traktowanych jako „opium dla ludu” i wybrania ideologii ateistycznej. Dlatego też niewierzącym przysługiwała wolność propagandy ateistycznej, a wierzącym jedynie wolność kultu. Natomiast relacja z Kościołem była kontynuacją tradycji cesaropapizmu bizantyjskiego, polegającego na uzależnieniu Kościoła od państwa, przejawiającym się w poddaniu Kościoła drobiazgowemu nadzorowi organów państwowych³.

Charakterystyczną cechą tego reżymu była swoista rozbieżność pomiędzy deklaracjami i prawem stanowionym a praktyką. Miało to ułatwić manipulowanie społeczeństwem. Przykładem tego było gwarantowanie obywatelom szerokiego katalogu podstawowych praw i wolności w konstytucji stalinowskiej, m.in. prawa wyborcze do organów

¹ Zob. J. K r u k o w s k i, *Kościół wobec reżymu komunistycznego w Polsce*, „Kościół i Prawo” 10 (1992), s. 10-11.

² Zob. tamże, s. 11.

³ Zob. J. K r u k o w s k i, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 74-75.

przedstawicielskich, w praktyce natomiast wybory polegały na akceptacji przez wyborców kandydatów wcześniej mianowanych przez władze partyjne⁴. Innym przykładem było wspomniane gwarantowanie wolności religijnej czy rozdziału Kościoła od państwa, które w rzeczywistości nie miały miejsca.

2. APLIKACJA REŻYMU KOMUNISTYCZNEGO W POLSCE

Spółeczeństwo polskie mocno zakorzenione w kulturze zachodniej zachowało wewnętrzny opór wobec aplikacji tego reżymu. Przejawem tego oporu były protesty zbiorowe, ujawniane co kilka lat (1956, 1968, 1970, 1980/1981, 1988). Prowadziły one do zapewnień pewnych zmian w metodach sprawowania władzy przez partię komunistyczną i chociaż partia nie zawsze dotrzymywała swoich obietnic, to jednak następowała stopniowa liberalizacja życia społecznego.

Aplikacja polityki wyznaniowej również napotkała poważne przeszkody po stronie Kościoła katolickiego, który od Kościoła prawosławnego odróżnia się niezależnością od władz państwowych i suwerenną władzą w stosunkach międzynarodowych, jaką jest Stolica Apostolska⁵. Kościół katolicki po zmianie granic państwowych był religią obejmującą 95% społeczeństwa i cieszył się poparciem ogromnej większości obywateli, m.in. ze względu na podtrzymywanie narodu w trudnych momentach dziejowych, okresach rozbiorów i wojen. Dlatego też Kościół w systemie totalitarnym stanowił rzeczywistą alternatywę dla ideologii materialistycznej i już od 1946 r. upominał się o poszanowanie praw osoby ludzkiej, wolności religijnej, wolności słowa i zgromadzeń, deklarował wolę normalizacji stosunków wewnętrznych⁶.

Początkowo, zgodnie z *Manifestem* Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego ogłoszonym w dniu 22 lipca 1944 r. w Chełmie Lubelskim, miała obowiązywać Konstytucja z 17 marca 1921 r. aż do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego i uchwalenia nowej konstytucji⁷. Konstytucja marcowa uznawała wolność sumienia i wyznania w wymiarze

⁴ Zob. K r u k o w s k i, *Kościół wobec reżymu*, s.11.

⁵ Zob. tamże, s. 12.

⁶ Zob. H. M i s z t a l, *Okres 1945-1989*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 133.

⁷ Dz. U. 1944, Nr 1 załącznik.

indywidualnym i instytucjonalnym, nadto Kościołowi rzymskokatolickiemu przyznawała naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań oraz prawo do rządzenia się własnymi przepisami, lekcje religii odbywały się w szkole jako przedmiot obowiązkowy. Uznanie Konstytucji marcowej oznaczało również utrzymanie na mocy Konkordatu, zawartego ze Stolicą Apostolską 10 lutego 1925 r.⁸ Jednakże mimo tego zobowiązania, Rada Ministrów Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej 12 września 1945 r. uchwaliła deklarację, że Konkordat przestał obowiązywać⁹. Rada Ministrów wyjaśnia w tej deklaracji, że to Stolica Apostolska zerwała Konkordat poprzez dokonanie aktów prawnych w czasie okupacji, które były niezgodne z jego postanowieniami. Dotyczyło to powierzenia za pośrednictwem nuncjusza w Berlinie administracji diecezji chełmińskiej biskupowi gdańskiemu, Niemcowi, Karolowi Marii Splettowi, a także mianowania administratorem apostolskim dla archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej Niemca Breittingera, z jurysdykcją dla Niemców zamieszkałych na terytorium diecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej. Rada Ministrów była również oburzona na to, że Stolica Apostolska samorzutnie nie uznała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej¹⁰.

Stolica Apostolska wyjaśniła, iż biskupa Spletta mianowała tymczasowo, albowiem diecezję tę opuścił właściwy biskup, zaś pomocniczy zapadł na ciężką chorobę, a uczyniła to przez nuncjusza niemieckiego, bo nuncjusz polski wyjechał z Polski w październiku 1939 r. Natomiast jeśli chodzi o Hilariusza Breittingera, to nie został on biskupem gnieźnieńsko-poznańskim, bo tym był nadal kard. August Hlond, tylko wynikało to z tego, iż Niemcy podzieliły ludność na niemiecką i polską nawet w Kościele, dlatego Stolica Apostolska mianowała tymczasowo dla opieki duszpasterskiej nad Niemcami tego franciszkanina¹¹.

Pewnego rodzaju ciekawostką obrazującą działanie władz PRL-u jest fakt, iż wypowiedzenie konkordatu według prawa międzynarodowego może nastąpić z poważnej przyczyny w przypadku, gdy jedna ze stron wycofała się z zobowiązań na niej ciążących. Konkordat ratyfikowany

⁸ Zob. M i s z t a l, *Okres 1945-1989*, s. 134-135.

⁹ Zob. J. K r u k o w s k i, *Status prawny religii i Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce (1918-1993)*, w: *Religia i Kościół rzymskokatolicki w polskiej myśli politycznej 1919-1993*, red. J. Jachymek, Lublin 1995, s. 36.

¹⁰ Zob. P. R a i n a, *Kościół w PRL. Dokumenty*, t. I, Poznań 1994, s. 20-21.

¹¹ Zob. M i s z t a l, *Okres 1945-1989*, s. 134-135.

i ogłoszony w Dzienniku Ustaw, winien zachować swoją moc aż do ukazania się anonsu w tym samym organie, w którym był opublikowany. A takiego anonsu w Dzienniku Ustaw nie było. Dlatego Sąd Apelacyjny w Poznaniu w 1946 r. orzekł, że Konkordat nadal obowiązuje. Jednak skoro faktycznie przestał być stosowany przez państwo i państwo dokonało zmiany w prawie polskim, to nastąpił faktycznie nowy układ stosunków między państwem i Kościołem¹².

W momencie zerwania Konkordatu, w systemie prawa polskiego powstała luka w odniesieniu do statusu prawnego religii i Kościoła. Władze komunistyczne wypełniały tę lukę w sposób dowolny. Niektóre kwestie wyznaniowe były regulowane na drodze ustawowej, większość natomiast stanowiły akty administracyjne lub wyroki sądowe, niemające podstaw w ustawodawstwie. W ten sposób władze partyjne przy użyciu aparatu państwowego i funduszy państwowych przeprowadzały proces laicyzacji, która miała na celu narzucenie całemu społeczeństwu jednego światopoglądu materialistycznego i wyeliminowanie oddziaływania Kościoła na życie społeczne przez zawężenie jego działalności do wykonywania kultu w granicach wyznaczonych przez władze państwowe¹³.

Szczególnym przejawem tej polityki były następujące rozwiązania: rozporządzenie rządu z 25 września 1945 r. wprowadziło obowiązkowe śluby cywilne i dopuściło rozwody¹⁴. Zniesiono rotę przysięgi religijnej urzędników państwowych i sędziów, usunięto rotę przysięgi religijnej składanej przy obejmowaniu urzędów państwowych przez prezydenta, zaczynającej się słowami: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu”, a kończącej się: „Tak mi, Panie Boże, dopomóż”¹⁵; zniesiono przysięgę religijną w sądownictwie i zastąpiono ją przyrzeczeniem świeckim¹⁶; usunięto również z rot przysięgi wojskowej słowa: „Tak mi dopomóż Bóg”¹⁷; usunięto symbole religijne z lokali publicznych¹⁸.

¹² Zob. K. S k u b i s z e w s k i, *Konkordat z 10 lutego 1925 roku, zagadnienia prawnomiędzynarodowe*, w: *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, S. Wilk, Lublin 1981, s. 35-47.

¹³ Zob. K r u k o w s k i, *Status prawny religii*, s. 36-37.

¹⁴ Dz. U. 1945, Nr 48, poz. 270.

¹⁵ Dz. U. 1944, Nr 89, poz. 486.

¹⁶ Dz. U. 1949, Nr 32, poz. 238.

¹⁷ Dz. U. 1950, Nr 36, poz. 328.

¹⁸ Zob. K r u k o w s k i, *Status prawny religii*, s. 37.

Stopniowo ograniczano możliwość nauczania religii w szkołach publicznych, aż do całkowitej eliminacji, na mocy ustawy z 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania¹⁹. Na mocy tej ustawy zlikwidowano również szkoły prowadzone przez Kościół katolicki. W latach pięćdziesiątych zlikwidowano również wydziały teologiczne na uniwersytetach państwowych – Uniwersytecie Jagiellońskim i Uniwersytecie Warszawskim, a na ich miejsce w 1955 r. utworzono państwową uczelnię pod nazwą Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie. Katolicki Uniwersytet Lubelski również napotykał różne trudności. W 1949 r. przez władze państwowe został zawieszony Wydział Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych, wprowadzono niskie limity liczby studentów, nakładano wysokie podatki dochodowe. Ograniczenia te zostały wstrzymane dopiero w latach 1980-1981. Uczelnia ta była jedynym uniwersytetem katolickim działającym w krajach socjalistycznych²⁰.

Upaństwowiono szpitale i utrudniano Kościołowi spełnianie posług religijnych w zakładach zamkniętych: więzieniach, szpitalach, koszarach wojskowych. W 1950 r. dokonano upaństwowienia kościelnej Caritas i przejęcia jego własności²¹. Wszystkie stowarzyszenia katolickie poddane zostały rygorystycznemu prawu o stowarzyszeniach, które nakazywało poddanie ich rejestracji i szczegółowej kontroli, co doprowadziło do niemalże całkowitej likwidacji stowarzyszeń²².

W dniu 5 sierpnia 1949 r. wydano dekret o ochronie wolności sumienia i wyznania²³, który był tak naprawdę zaprzeczeniem tej ochrony. Nie określał on istoty normowanej wolności, natomiast zawierał wiele przepisów, w których penalizowano nadużycie wolności²⁴. Dnia 20 marca 1950 r. uchwalono ustawę o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego²⁵. Na podstawie

¹⁹ Dz. U. 1961, Nr 32, poz. 160 ze zm.

²⁰ Zob. K r u k o w s k i, *Kościół wobec reżymu*, s.19.

²¹ Zarządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej, Administracji Publicznej i Oświaty z dnia 23 stycznia 1950 r., „Monitor Polski” 1950, nr A 11, poz. 11.

²² Zob. K r u k o w s k i, *Kościół wobec reżymu*, s.18.

²³ Dz. U. 1949, Nr 45, poz. 334.

²⁴ Zob. H. M i s z t a l, *Historia relacji Państwo–Kościół w Polsce*, w: *Prawo wyznaniowe* red. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, wyd. II, Warszawa 2008, s. 29.

²⁵ Dz. U. 1950, Nr 9, poz. 87 ze zm.

tej ustawy nieruchomości ziemskie Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych zostały bez odszkodowania przejęte na własność państwa²⁶.

Rząd stopniowo likwidował prasę katolicką i wydawnictwa kościelne, wprowadził cenzurę ograniczającą wolność słowa. Na mocy ustawy z 18 stycznia 1951 r. ograniczono liczbę dni świątecznych, zniesiono święto Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny (2 lutego), święto Matki Bożej Królowej Polski (3 maja), drugi dzień Zesłania Ducha Świętego oraz święto Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny (8 grudnia)²⁷.

Stosowano różne środki presji w celu zastraszenia biskupów, duchownych i katolików świeckich manifestujących swoją więź z Kościołem, począwszy od oskarżeń w prasie, listów anonimowych, aż do aresztowania, więzienia, procesów pokazowych i fizycznego znęcania się²⁸. Na mocy ustawy z 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej powołano Urząd do spraw Wyznań, podległy Prezesowi Rady Ministrów²⁹. Urząd miał zajmować się sprawami stosunku państwa do wyznań, a w rzeczywistości koncentrował się na ograniczaniu i nadzorowaniu działalności Kościołów i innych związków wyznaniowych, z uwzględnieniem bieżącej polityki wyznaniowej państwa. Wyglądało to tak, iż związki wyznaniowe nie mogły podjąć żadnej działalności pozakultowej bez zgody lub braku sprzeciwu tego Urzędu³⁰.

Konstytucja z 22 lipca 1952 r. nie wniosła niczego nowego. Chociaż gwarantowała wolność sumienia i wyznania w wymiarze indywidualnym, jako prawo obywatelskie nadane jednostce przez państwo, to była to deklaracja możliwości wyznawania lub niewyznawania żadnej religii, czyli wolności w sensie negatywnym, jako wolności od przymusu w spełnianiu praktyk religijnych³¹.

Przykładem zaprzeczenia konstytucyjnej zasady wolności sumienia i wyznania była prawnokarna ochrona tejże wolności, która w praktyce

²⁶ Zob. M i s z t a l, *Historia relacji Państwo-Kościół*, s. 29-30.

²⁷ Dz. U. 1951, Nr 4, poz. 28.

²⁸ Zob. K r u k o w s k i, *Status prawny religii*, s. 37.

²⁹ Dz. U. 1950, Nr 19, poz. 156 ze zm.

³⁰ Zob. M i s z t a l, *Historia relacji Państwo-Kościół*, s. 30.

³¹ Zob. K r u k o w s k i, *Status prawny religii*, s. 37.

drastycznie ograniczała wolność, ostro penalizując wykroczenia, zaliczając je do przestępstw szkodzących ustrojowi bądź interesom PRL. Przykładem tego było wprowadzenie kary za wyzyskiwanie łatwowierności ludzkiej przez szerzenie fałszywych wiadomości lub wprowadzanie w błąd innych osób przez oszukańcze podstępne czynności. Pozwalało to zapobiegać, za pomocą sankcji karnych, rozprzestrzenianiu się zjawiskom cudownym, związanym ze spontanicznym gromadzeniem się ludzi wierzących³². Natomiast działania władz państwowych polegające na ograniczeniu, a nawet pozbawieniu praw politycznych ludzi wierzących, którzy otwarcie przyznawali się do swojej wiary, nigdy nie były karane³³. Konstytucja zawierała zasadę rozdziału Kościoła od państwa. Sytuacja prawna i majątkowa miała być uregulowana na drodze ustawowej. Jednak władze interpretowały tę zasadę jako wykluczenie możliwości uregulowania stosunków z Kościołem katolickim w formie konwencji oraz mimo tej zasady, ingerowały w wewnętrzne sprawy Kościoła, choćby w obsadzanie stanowisk kościelnych według uchwały Rady Państwa z 9 lutego 1953 r.³⁴

Konstytucja PRL gwarantowała równość obywateli bez względu na wyznanie, jednak w praktyce władze traktowały wierzących obywateli i jawnie przyznających się do swojej wiary, jako obywateli gorszej kategorii, którzy np. nie mogli piastować pewnych stanowisk³⁵.

Chociaż konstytucja przewidywała regulację sytuacji prawnej Kościoła na drodze ustawowej, to jednak do 1989 r. regulacja ta była fragmentaryczna. Trudną sytuacją dla Kościoła był brak ustawowej regulacji osobowości prawnej kościelnych jednostek administracyjnych³⁶. Najdotkliwszą sprawą była sytuacja kościoła na Ziemiach Zachodnich i Północnych, gdzie przez dłuższy czas władze odmawiały uznania praw majątkowych Kościoła na tych Ziemiach. Stabilizacja tej sytuacji nastąpiła dopiero w roku 1971, po zawarciu dwustronnej umowy między PRL i RFN, dotyczącej uznania granicy na Odrze i Nysie³⁷.

³² Zob. J. K r u k o w s k i, *Represyjność prawa polskiego w zastosowaniu do Kościoła katolickiego w latach 1944-1956*, „Roczniki Nauk Prawnych” 9(1999), z. 2, s. 12-13.

³³ Zob. M i s z t a l, *Okres 1945-1989*, s. 156.

³⁴ Dz. U. 1953, Nr 10, poz. 32.

³⁵ Zob. K r u k o w s k i, *Status prawny religii*, s. 37.

³⁶ Zob. tamże, s. 37-38.

³⁷ Ustawa z 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymsko-

Polityka władz wobec Kościoła ewoluowała na przestrzeni lat. Przez dziesięciolecia konsekwentnie blokowano budownictwo sakralne, utrzymywano represyjne dla Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych przepisy podatkowe. Na stan prawny i pewne rozwiązania władz komunistycznych wobec Kościoła miał ogromny wpływ dialog podejmowany przez Kościół katolicki.

3. DIALOG KOŚCIOŁA Z WŁADZAMI KOMUNISTYCZNYMI

Wobec zaistniałej sytuacji Kościoła, prymas Stefan Wyszyński dostrzegł, iż samo potępienie komunizmu nie przynosi owoców, dlatego podjął dialog z władzami komunistycznymi, aby zahamować proces laicyzacji i osiągnąć jakiś *modus vivendi* z rządem. Należy tutaj zauważyć, iż ten sposób działania jest nowy i na szerszą skalę zostanie podjęty przez Kościół dopiero po Soborze Watykańskim II. Pierwszym przejawem dialogu jest to, iż w lipcu 1949 r. rozpoczyna swoją pracę Komisja Mieszana złożona z trzech przedstawicieli Episkopatu i trzech przedstawicieli Rządu. Rozmowy tej komisji doprowadziły do podpisania Porozumienia między Rządem a Episkopatem Polski w dniu 14 kwietnia 1950 r.³⁸

Rząd w podpisanym porozumieniu uznał, że papież jest najwyższym autorytetem Kościoła w sprawach wiary i moralności oraz jurysdykcji kościelnej. Przyznał Kościołowi prawa: nauczania religii w szkołach, prowadzenia akcji charytatywnej i katechetycznej, działalności publicystycznej, organizowania pielgrzymek i procesji kościelnych, odprawiania mszy św., głoszenia kazań. Kościół zobowiązał się wezwać duchowieństwo, aby w swojej działalności nawoływało wiernych do wzmożonej pracy nad odbudową kraju i nad podniesieniem dobrobytu narodu. Kościół miał też potępić wszelkie wystąpienia antypaństwowe oraz zbrodniczą działalność band podziemia. W aneksie rząd zobowiązał się do rekompensaty z tzw. Funduszu Kościelnego strat poniesio-

katolickiego i inne Kościoły i związki wyznaniowe własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych; Dz. U. 1971, Nr 16, poz. 156; Rozporządzenie Rady Ministrów z 1973 r., „Monitor Polski” 1973, nr 44, poz. 284.

³⁸ Zob. P. R a i n a, *Cele polityki władz PRL wobec Watykanu*, Warszawa 2001, s. 19-20.

nych przez Kościół przez przejęcie dóbr martwej ręki i likwidację kościelnego Caritasu³⁹.

Po podpisaniu porozumienia władze państwowe przystąpiły do łamania jego postanowień. Rząd nadal konsekwentnie walczył z religią w szkołach, swoboda kazań była ograniczona, utrudniano kapelanom szpitalnym docieranie z posługą do chorych i umierających itp.⁴⁰

Do ostrej konfrontacji doszło, kiedy władze komunistyczne, wydając dekret o obsadzaniu stanowisk kościelnych, pogwałciły prawa i niezależność organizacyjną Kościoła. Rząd miał decydować o wszystkich nominacjach i zwolnieniach księży, a działalnością diecezji miał kierować nie biskup, lecz prezydium wojewódzkiej rady narodowej⁴¹. Wobec tego aktu Episkopat wystosował na ręce Bolesława Bieruta *Memoriał*, w którym wymienił wszystkie antykościelne posunięcia władzy, w którym zostały zawarte słowa: „Rzeczy Bożych na ołtarzach cezara składać nam nie wolno. *Non possumus!*”⁴². Po tym wydarzeniu prymas Wyszyński został aresztowany i internowany, a dialog zawieszono do roku 1956⁴³.

Po zwolnieniu prymasa wznowiła prace Komisja Mieszana, zwana odtąd Komisją Wspólną przedstawicieli Rządu i Episkopatu, która doprowadziła do podpisania 8 grudnia 1956 r. tzw. małego porozumienia, w którym władze zagwarantowały Kościołowi realizację zobowiązań zawartych w porozumieniu z 1950 r. Niestety, w kilka miesięcy później nastąpił zwrot władz do metod stalinowskich. W 1959 r. Komisja przestała działać z powodu odmowy dialogu ze strony władz państwowych, i ten okres przerwy trwał do roku 1980⁴⁴.

Polityka państwa w sprawie budownictwa sakralnego⁴⁵, majątków kościelnych poniemieckich⁴⁶, podatków⁴⁷, nieruchomości kościelnych⁴⁸, zgromadzeń publicznych⁴⁹ przejawiała nadal ścisły nadzór

³⁹ Zob. pełny tekst porozumienia w: R a i n a, *Kościół w PRL. Dokumenty*, s. 232-235.

⁴⁰ Zob. R a i n a, *Cele polityki władz PRL*, s. 22-23.

⁴¹ Dz. U. 1953, Nr 10, poz. 42.

⁴² Pełny tekst *Memoriału* w: Dz. U. 1953, Nr 10, poz. 32.

⁴³ Zob. R a i n a, *Cele polityki władz PRL*, s. 25-27.

⁴⁴ Zob. K r u k o w s k i, *Kościół wobec reżymu*, s. 29.

⁴⁵ Okólnik z 27 marca 1957 r.

⁴⁶ Okólnik z 3 czerwca 1957 r.

⁴⁷ Zarządzenie Ministra Finansów z 5 czerwca 1957 r.

⁴⁸ Okólnik z 19 czerwca 1957 r.

państwa nad związkami wyznaniowymi, aby zamknąć ich działalność do wnętrza kościołów czy sal modlitwy.

W latach siedemdziesiątych władze partyjne zaczęły mówić o potrzebie normalizacji stosunków między państwem a Kościołem, również Kościół miał nadzieję na zawieszenie broni. Warto jednak zaznaczyć różnice w interpretacji słowa „normalizacja”. Kościół przez normalizację rozumiał zrównanie wszystkich obywateli w prawach bez względu na wyznanie, niezależność Kościoła od państwa w wewnętrznych sprawach kościelnych, swobodę wypełniania misji ewangelicznej w narodzie. Natomiast rząd przez normalizację rozumiał: rozwiązanie problemów ze Stolicą Apostolską i z Kościołem w kraju na podstawie poszanowania socjalistycznych zasad prawnoustrojowych⁵⁰.

W lipcu 1974 r. zostały nawiązane tymczasowe stosunki dyplomatyczne między Stolicą Apostolską a Rządem PRL. Obie strony zobowiązały się do powołania dwóch zespołów do spraw kontaktów roboczych i przygotowania aktów normatywnych dotyczących normalizacji stosunków między Kościołem i państwem polskim. Z powodu odmiennych koncepcji w regulacji tych stosunków, prace nie odniosły trwałego skutku. Sytuacja zmieniła się dopiero po wyborze na Stolicę Piotrową kard. Karola Wojtyły, albowiem nastąpiło wzmocnienie więzów moralnych między narodem polskim a papieżem. Pierwsza pielgrzymka papieska do Polski, powstanie w kraju Komitetu Obrony Robotników i wolnych związków wyznaniowych, strajki w lipcu i sierpniu 1980 r., poparcie udzielone przez Kościół „Solidarności” i „Solidarności Rolników Indywidualnych”, wpłynęły na zmianę stanowiska rządu i doprowadziły do tego, że rząd bardziej liczył się z Kościołem jako partnerem do rozmów. Dlatego też we wrześniu 1980 r. władze państwowe wznowiły dialog z Episkopatem Polskim w ramach Komisji Wspólnej⁵¹.

W wyniku prac Komisji Wspólnej powstał projekt ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w PRL, przyjęty 22 marca 1983 r., natomiast 14 grudnia 1983 r. przyjęto uzgodnione projekty takich aktów prawnych, jak: Deklaracja Rady Państwa PRL i Konferencji Episkopatu Kościoła Katolickiego w Polsce, Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Polsce wraz z uzasadnieniem, Statut Duszpasterstwa Wojskowego i Rozporządzenie Prezesa Rady Mini-

⁴⁹ Okólnik z 25 czerwca 1957 r.

⁵⁰ Zob. M i s z t a l, *Okres 1945-1989*, s. 176.

⁵¹ Zob. K r u k o w s k i, *Kościół wobec reżymu*, s. 29-30.

strów o wykazach kościelnych osób prawnych. Z tego Statut Duszpasterstwa Wojskowego i Deklaracja Rady Państwa nie zostały promulgowane, zaś rozporządzenie zostało włączone do ustawy o stosunku Państwa do Kościoła w PRL i weszło w życie dopiero w 1989 r.⁵²

W 1987 r. został powołany nowy organ, złożony z przedstawicieli Stolicy Apostolskiej i Episkopatu Polski pod nazwą Komisji Mieszanej, którego celem było wznowienie prac nad konwencją dotyczącą stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską i państwem polskim. Ta Komisja przygotowała tekst trzech ustaw, który Rząd PRL bezpośrednio po podpisaniu porozumień „okrągłego stołu” wniósł pod obrady sejmu. Zostały one uchwalone 17 maja 1989 r. jako ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w PRL, ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz ustawy o ubezpieczeniu społecznym duchownych⁵³. Natomiast 17 lipca 1989 r. Stolica Apostolska ogłosiła decyzję o wznowieniu z tym dniem stosunków dyplomatycznych z Polską⁵⁴. Dnia 26 sierpnia nuncjuszem w Polsce został abp Józef Kowalczyk, natomiast pierwszym ambasadorem Polski przy Stolicy Apostolskiej został Henryk Kupiszewski⁵⁵. To otworzyło drogę do zawarcia konkordatu, który ostatecznie uregulował sytuację prawną Kościoła już w suwerennej Polsce.

Podsumowując należy zauważyć, iż sytuacja prawna Kościoła w Polsce Ludowej była bardzo trudna przez to, że brakowało uregulowania statusu prawnego Kościoła. Państwo w dowolny sposób wydając rozporządzenia administracyjne, decydowało o poszczególnych rozwiązaniach prawnych, ograniczając albo utrudniając działalność Kościoła. Należy podkreślić fakt, iż te rozwiązania często były sprzeczne z oficjalnym stanowiskiem władz czy też Konstytucją z 1952 r. i służyły manipulowaniu opinią publiczną, dlatego tym bardziej ważne stają się opracowania i wspomnienia sposobu funkcjonowania tego reżymu. Kościół katolicki przez cały ten okres poszukiwał rozwiązań swojej trudnej sytuacji i nie tylko doprowadził do jej uregulowania w państwie, ale także w znacznej mierze przyczynił się do pokojowej zmiany ustrojowej.

⁵² Zob. M i s z t a l, *Okres 1945-1989*, s. 179.

⁵³ Dz. U. 1989, Nr 29, poz. 154-156.

⁵⁴ Zob. K r u k o w s k i, *Kościół wobec reżymu*, s. 31.

⁵⁵ Zob. M i s z t a l, *Okres 1945-1989*, s. 180-181.

**Legal situation of Catholic Church
in Polish People's Republic****S u m m a r y**

Poland, after the Second World War, was in communist bloc. Due to immense political changes which took place against religion and Church. Legal situation of the Church in the Communist Period was extremely difficult because legal status of the Church had not been regulated.

The article includes a legal situation of Catholic Church in Polish People's Republic. At the beginning it was defined the term of "communist regime" regarding churches and other religious unions. The grounds for communist regime is ideological and political monism. It is characterized by negative opinion of religion's role in social life. Society was manipulated by big discrepancy between statutory law and its application.

The following article shows the application of communist regime in Poland. Polish society resisted against the application of that system. Political system against the Church were changing within the years. Finally, the Author showed that dialogue between the Church and communist authorities had a material impact on the legal regulation.

Translated by Agnieszka Romanko

Słowa kluczowe: Kościół Katolicki, Polska Ludowa, reżym komunistyczny

Key words: Catholic Church, Polish People's Republic, communist regime